

Мальчикова Д. С. Фактор відстані у геопросторовій організації суспільства / Д. С. Мальчикова, І. О. Пилипенко // Географія і сучасність. Зб. наук. праць Націон. пед. ун-ту ім. М.П.Драгоманова. – К.: Вид-во Націон. пед. ун-ту ім. М.П.Драгоманова, 2009. – Вип.22. – С.134-139.

УДК 911.3

Мальчикова Д. С., Пилипенко І. О.
Херсонський державний університет

ФАКТОР ВІДСТАНІ У ГЕОПРОСТОРОВІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Проаналізовано вплив відстані між містами – обласними центрами на формування геопросторової організації суспільства, обґрунтовано можливі напрямки впливу фактору відстані на територіальну організацію сільської місцевості.

Проанализировано влияние расстояния между городами - областными центрами на формирование геопространственной организации общества, обоснованы возможные направления влияния фактора расстояния на территориальную организацию сельской местности.

Influence of distance between cities - the regional centers on formation the geospatial organization of a society is analysed, possible directions of influence of the factor of distance on the territorial organization of a countryside are proved.

Постановка проблеми. Питання раціональної територіальної організації суспільства по праву вважаються ключовими у сучасній суспільно-географічній науці. Територіальна (ширше – геопросторова) організація – складне явище, що має найрізноманітніші просторово-часові форми і прояви. Основними елементами геопросторової організації суспільства є населені пункти, які представляють собою не просто осередки концентрації населення, але і уособлюють в собі унікальність рис тієї території, на якій вони розташовані. Загальноприйнятий поділ населених пунктів на сільські та міські не просто

відбиває їх положення в ієрархії територіальних елементів системи розселення. Соціально-економічні зміни, звичайно ж, найбільш динамічно проявляються в містах і набагато повільніше в сільській місцевості. Вони характеризуються високим рівнем просторової диференціації, і це відноситься не тільки до темпів перетворень, але й до якісних характеристик, напрямків таких трансформацій. Відповідно, можна стверджувати, що міста як центри суспільної діяльності мають потужний вплив на прилеглі території, причому сила впливу визначатиметься, як правило, відстанню від таких осередків суспільної діяльності.

Вважаємо, що період трансформації економіки і суспільства, що розпочався у 1990-х роках, спричинив подальше нарощування територіальних диспропорцій не тільки між містом і селом, а і в межах власне сільської місцевості. При цьому, якщо у передмістях (частини сільської місцевості, що безпосередньо суміжні з містами і міськими агломераціями) зміни, як правило, мають позитивний характер, то периферійні частини сільської місцевості (як свідчать сучасні суспільно-географічні дослідження [1]) характеризуються негативними проявами соціально-економічних, демографічних зрушень тощо. Дослідження впливу фактору відстані на неоднорідність геопросторової організації суспільства, на наш погляд, є і залишиться актуальним напрямком досліджень.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Взаєморозвиток міст і сільської місцевості, вплив міст на формування неоднорідності умов життєдіяльності у сільській місцевості неодноразово ставали об'єктом суспільно-географічних досліджень [2, 3, 7]. Відомі окремі дослідження, присвячені дослідженню промислово-агломераційного потенціалу і його участі у формуванні геопросторової організації суспільства [5], впливу міст як центрів освітянських послуг на прилеглі території [4]. Разом з тим, акцентуємо, що фактор відстані у геопросторовій організації дуже часто стає вирішальним і потребує різнопланових суспільно-географічних досліджень в контексті

формування територіальної організації суспільства загалом і сільської місцевості зокрема.

Мета та завдання дослідження. Виходячи з актуальності і важливості зазначеного напрямку досліджень було сформульовано мету даної роботи – виявити регіональні відмінності у територіальній «зв’язаності» обласних центрів України в межах суспільно-географічних районів і з центрами сусідніх районів, обґрунтувати можливі напрямки впливу на геопросторову організацію сільської місцевості.

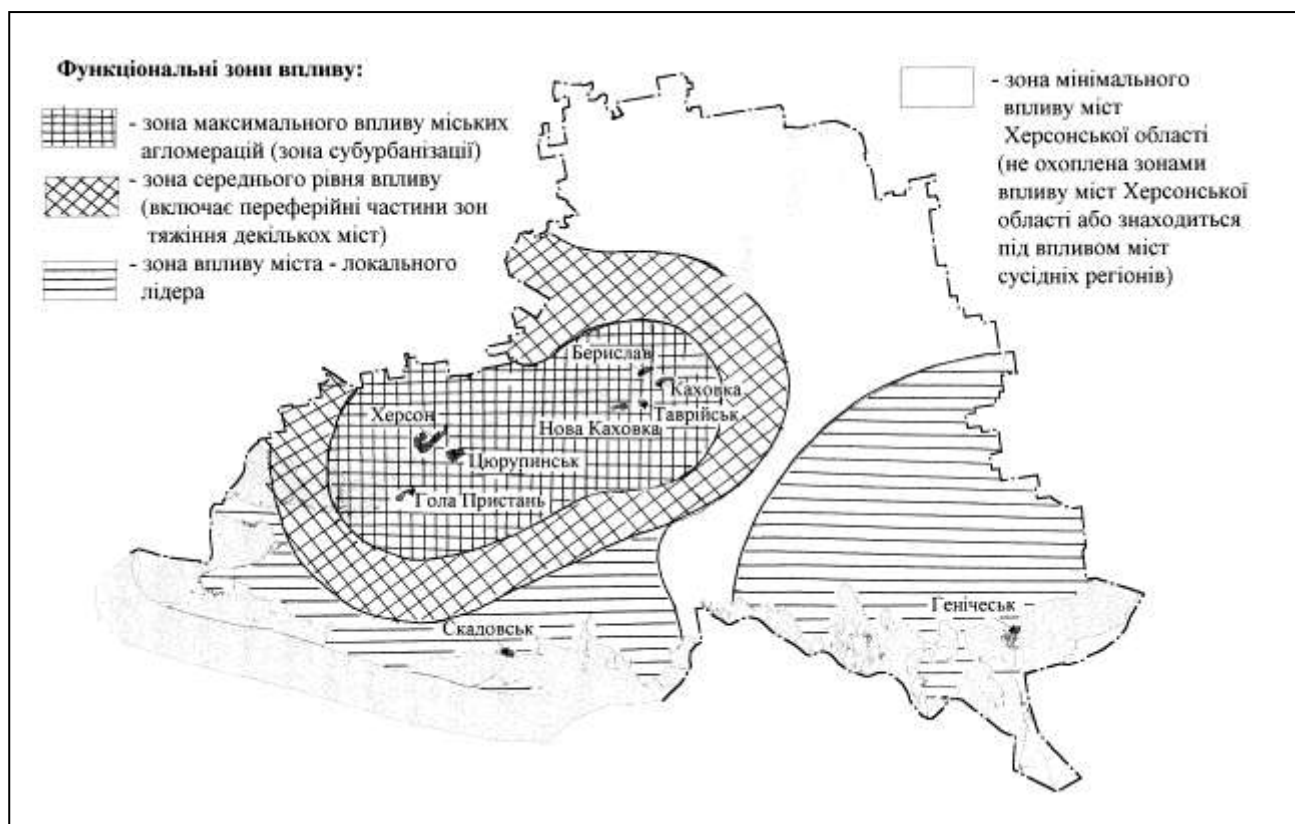
Виклад основного матеріалу дослідження. Суспільно-географічне дослідження геопросторових форм і проявів суспільного розвитку як правило неодмінно доводить таку закономірність: на мезо- і макрорівні міста, промислові центри, урбанізовані території лише в окремих випадках утворюють значні за площею ареали, а в основному представлені дискретними формами, а сільська місцевість характеризується континуальністю, безумовно маючи дискретні прояви на мікрорівні.

Така характеристика сільської місцевості висуває на перший план фактор відстані, який буде зумовлювати перебіг всіх суспільних процесів і визначати геопросторові відмінності як у ресурсно-екологічному, такі у соціально-економічному, і у організаційно-управлінському аспектах. Концепцію впливу відстані американський географ В. Тоблер використав, щоб сформулювати перший закон географії: «...все з усім пов’язане, але близькі речі більш сильно пов’язані ніж далекі речі». Так само важливим постає і питання впливу міст і міських агломерацій на розвиток прилеглих територій, які більшою мірою являють собою сільську місцевість. Зазначимо, що суспільно-географічна наукова думка України вже має приклади таких досліджень [2-4, 7].

Взаєморозміщення міст як головних адміністративних і поліфункціональних центрів регіональних систем розселення формує специфічні поля їх впливу різної генези. Безумовно, адміністративний вплив цих центрів відчувається на території всієї області. В той же час, реальний вплив (неформальний, економічний) формується в результаті дії інших

чинників і описується загальновідомими моделями [6, с. 45-51]. Прикладом реалізації однієї з найбільш універсальних гравітаційних моделей є функціональне зонування території Херсонської області за рівнем впливу міст (Д. Мальчикова, 2006) – рис.1.

Так, наприклад, результатом міського впливу на прилеглі території в контексті розвитку агропромислового виробництва є формування й розвиток навколо великих міст азональних приміських агропромислових територіальних комплексів.

Рис. 1 Зонування Херсонської області за рівнем впливу міст регіону

Проведені дослідження і розрахунки дозволили визначити відмінності у просторовій організації, нерівномірності демографічного, виробничого навантаження в залежності від інтенсивності та масштабів впливу міських систем розселення на прилеглі території. Виділені зони відрізняються за площею, густотою населення та, відповідно, індексами локалізації населення. Так, наприклад, в зоні максимального впливу міських агломерацій локалізація населення складає 1,75 (1,00 – середньообласний показник).

Акцентуємо, що перекриття сільської місцевості зонами безпосереднього впливу великих міст є важливим показником рівня соціально-економічної зрілості території. Масштаби меж зони тяжіння, яке проявляється в різноманітних сферах (як місце роботи, навчання, центру торгівлі, медичного обслуговування, театральному центру і т.д.) залежать від ряду факторів, серед яких головні: привабливість міста-центра, яка визначається набором, ємністю і якістю запропонованих послуг, і умов комунікативної насиченості сільської місцевості, які виражаються у витратах часу, необхідних для відвідування центру.

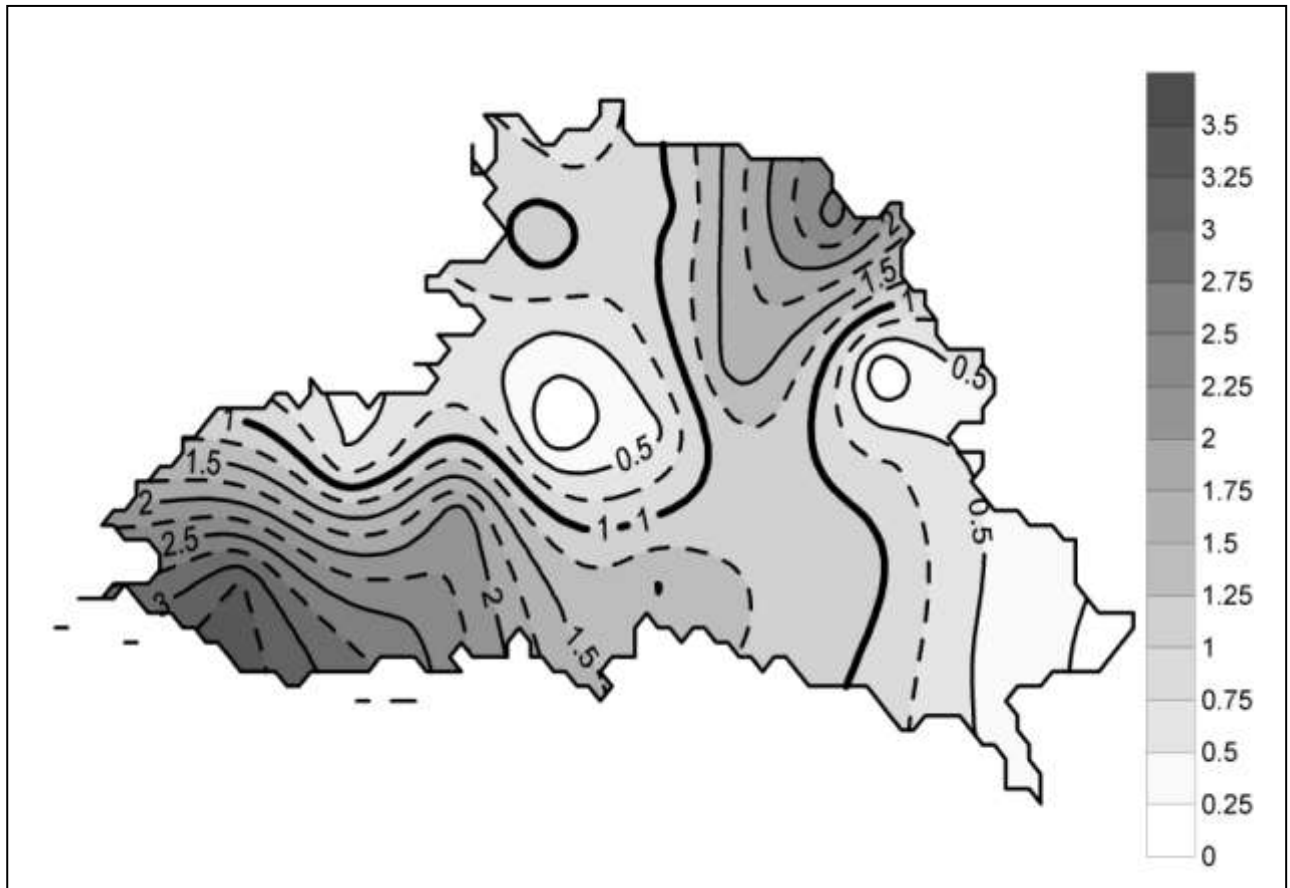
Зараз відбувається трансформація сільського розселення під дією великих міст. Віддалені від міста поселення відчують відтік населення, тут скорочується кількість населених пунктів в результаті відмирання найбільш малих і найменше зручно розташованих. В ближньому оточенні міста розселення стабілізується, чисельність населення в ряді випадків збільшується, взаємопроникнення міського і сільського населення посилюється. Поза межами сильного впливу обласних центрів формується «суспільний» вакуум, який заміщується впливом інших центрів, перш за все сусідніх регіонів.

Наприклад, в роботі [4] проаналізовано географію студентів спеціальності «Географія», які навчаються в Херсонському державному університеті. Локалізаційний аналіз дозволив побудувати просторову модель поля впливу навчального центру в даному сегменті освітянських послуг (рис. 2).

Найбільша східна «депресія» має різнопланове походження. По-перше, Генічеський та Іванівський райони найбільш віддалені від обласного університетського центру. По-друге, ці регіони близькі до відомих географічних центрів з давньою історією – Таврійського Національного університету ім. В. Вернадського та Мелітопольського державного педагогічного університету ім. Б. Хмельницького.

Безумовно, найбільш важливою категорією, яка характеризуватиме вплив суспільного центру, є відстань. Враховуючи суспільне значення обласних центрів, що підкреслюється, перш за все, їх адміністративними важелями,

можна говорити, що відстань між обласними центрами – сусідами I порядку, є одним з найбільш потужних факторів формування суспільно-географічних вакуумів, які, по-суті, і є периферією у геопросторовій організації суспільства.

Рис. 2. Локалізація студентів спеціальності «Географія», що навчаються в Херсонському державному університеті (середньообласний рівень – 1,00).

Аналіз табл. 1 дозволяє зробити висновок про суттєву диференціацію середньої відстані між обласними центрами. Так, при середньому для України показнику відстані між обласними центрами, що входять в один суспільно-географічний район 152,36 км (в цілому відповідає 2-х годинній автодоступності), цей показник коливається від 70 км у Північно-Західному районі до 209 км у Карпатському районі. Разом з тим відзначимо, що такий найбільший для України показник пов'язаний зі специфічним географічним положенням Закарпатської області, а найбільша відстань між сусідами в межах

одного суспільно-географічного району характерна для АР Крим і складає 282 км.

Таблиця 1.

Середня відстань між обласними центрами України

Адміністративні одиниці	Середня відстань між обласними центрами, сусідами першого порядку, км		Співвідношення між середньою відстанню до обласних центрів сусідніх районів та «свого» району
	«Свого» суспільно- географічного району	«Сусіднього» суспільно- географічного району	
Причорноморський суспільно-географічний район			
АР Крим	282,00	365,00	1,29
Одеська	120,00	364,00	3,03
Миколаївська	91,00	255,00	2,80
Херсонська	172,00	348,50	2,03
Разом по району	154,67	328,57	2,12
Донецький суспільно-географічний район			
Донецька	148,00	270,67	1,83
Луганська	148,00	333,00	2,25
Разом по району	148,00	286,25	1,93
Північно-Східний суспільно-географічний район			
Полтавська	153,00	266,00	1,74
Сумська	175,00	287,00	1,64
Харківська	163,00	293,67	1,80
Разом по району	163,67	277,56	1,70
Придніпровський суспільно-географічний район			
Дніпропетровська	81,00	254,80	3,15
Запорізька	81,00	293,67	3,63
Разом по району	81,00	269,38	3,33
Центральний суспільно-географічний район			
Кіровоградська	145,00	264,60	1,82
Черкаська	145,00	252,67	1,74
Разом по району	145,00	260,13	1,79
Столичний суспільно-географічний район			
Київська	135,50	228,67	1,69
Житомирська	131,00	185,67	1,42
Чернігівська	140,00	303,50	2,17
Разом по району	135,50	231,25	1,71
Подільський суспільно-географічний район			
Вінницька	120,00	299,00	2,49
Хмельницька	117,00	204,67	1,75
Тернопільська	114,00	148,50	1,30
Разом по району	117,00	230,92	1,97
Північно-Західний суспільно-географічний район			
Волинська	70,00	152,00	2,17
Рівненська	70,00	191,33	2,73
Разом по району	70,00	181,50	2,59
Карпатський суспільно-географічний район			
Івано-Франківська	191,00	134,00	0,70
Закарпатська	278,50	-	-
Львівська	199,50	166,33	0,83
Чернівецька	143,00	214,00	1,50
Разом по району	209,00	182,14	0,87
Разом по Україні	152,36	250,47	1,64

Висновки. В результаті проведених досліджень можна зробити висновок, що чим більший показник співвідношення між відстанню до сусідніх суспільно-географічних районів і відстанню між центрами в межах району, тим вища внутрішня «зв'язаність» району і, відповідно, тим більші потенціальні можливості розвитку внутрішньорайонних зв'язків. З точки зору специфіки геопросторової організації сільської місцевості в межах України можна прогнозувати, що в обласних регіонах, для яких притаманними є значні відстані між обласними центрами сусідніх економічних районів будуть формуватися ареали значної геопросторової неоднорідності у якості життя сільського населення. Перш за все це буде характерне для Причорноморського суспільно-географічного району, для якого вищезазначені відстані будуть максимальними для України.

Список використаних джерел:

1. Барановський М. О. Проблеми ідентифікації та оцінки рівня депресивності аграрних територій України / М. Барановський // Український географічний журнал. - 2008. - № 3 – С.44-51.
2. Богадьорова Л.М. Спеціалізація тваринництва господарств населення Херсонської області в межах зон впливу міських поселень / Л.М.Богадьорова, Д.С.Мальчикова // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. – Вип.. 283: Географія. – Чернівці: Рута, 2006. – С. 125-131.
3. Мальчикова Д. С. Розселення сільського населення як елемент територіальної диференціації сільської місцевості / Д. С. Мальчикова, І. О. Пилипенко // Регіональні проблеми України : географічний аналіз та пошук шляхів вирішення : зб. наук. пр. – Херсон : ПП Вишемирський В.С, 2007. – С. 161-167.
4. Машкова О. В. Географи про географів / О. В. Машкова, І. О. Пилипенко // Наукові записки Херсонського відділу Українського географічного товариства. Зб. наук. праць. – Вип.5. – Херсон: ПП Вишемирський В.С, 2009. – С.47-50.

5. Мезенцев К. В. Комунікативність як чинник формування промислово-агломераційного потенціалу міст України / К. В. Мезенцев, О. В. Гладкий. // Вісник Харківського університету. Серія: Геологія – географія – екологія. – № 804. – С. 216-223.
6. Пилипенко І.О. Методики суспільно-географічних досліджень (на матеріалах Херсонської області): Навчальний посібник / І. О. Пилипенко, Д. С. Мальчикова. – Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2007. – 112 с.
7. Сажнев М. Л. Функціональний взаєморозвиток сільських та міських місцевостей Мелітопольського суспільно-географічного регіону (методика та аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук : спец. 11.00.02 «Економічна і соціальна географія» / М. Л. Сажнев. – Київ, 2002. – 21 с.